

А. А. Горский

Древнерусская дружина: к истории генезиса классового общества и государства на Руси.

М.: «Прометей» МГПИ им. В. И. Ленина, 1989.— 124 с.

Рецензована праця є першим у сучасній медієвістиці монографічним дослідженням одного з найважливіших інститутів давньоруського ранньо-феодалного суспільства, яким була дружина. Утворення і розвиток дружинної організації на Русі було невід'ємною складовою частиною процесу розвитку її державності. Ось чому поява цієї книги стала помітним історіографічним явищем.

Детально розглянувши історіографію цієї проблеми, автор поставив перед собою завдання простежити еволюцію давньоруської дружини з часу її виникнення, а також роль і місце останньої у процесі розкладу первісно-общинних відносин, формування та розвитку класового суспільства й держави. Цій меті підпорядкована вдало продумана структура книги.

Всебічно проаналізувавши свідчення античних авторів стосовно дружинної організації у «варварських» народів середньовічного світу, А. А. Горський розглянув економічні та соціальні умови генезису дружинного прошарку в умовах таких спільностей. Поява дружин, зазначається у книзі, була зумовлена тими корінними змінами, що відбувалися внаслідок розкладу родових відносин і всієї родоплемінної структури. Цей цілком обґрунтований висновок може бути поширений і на слов'янство Східної Європи. У цьому зв'язку не викликає заперечень авторське датування появи інституту дружини у слов'ян лісостепової смуги Східної Європи не пізніше VI ст.

То був час переходу до сусідньої общини, інтенсивного розкладу племінних структур, переміщення слов'янських племен, що призвело до створення якісно нових типів територіально-політичних спільностей східного слов'янства. Внаслідок постійної військової активності племен й зростання соціально-політичного значення влади князів навколо останніх збиралися й гуртувалися дружини. Вони являли собою товариства молодих дужих хлопців, які об'єднувалися у ватаги на основі родинних зв'язків. З перебігом часу дружини поступово перетворювалися на постійні організації професійних воїнів, що мали привілейоване становище й стояли поза общиною і над нею. На жаль, наявні джерела не дають можливості детально простежити цей процес. Щодо цього ризикованою, на наш погляд, виглядає спроба автора рецензованої праці пов'язати ряд багатих скарбів, виявлених археологами в межах розповсюдження так званої пеньковської культури, з воїнами-дружинниками (с. 27). Етнічна невизначеність цих скарбів ставить під сумнів їх репрезентативність як історичного джерела у справі вивчення східнослов'янської дружини.

Розглядаючи місце дружини в системі суспільних відносин на Русі у IX—X ст., А. А. Горський дійшов оригінальних висновків, які суттєво поповнюють уявлення науки, зокрема, про систему вилучення данини у підвладних київському центру східнослов'янських союзів племен, її розподіл й споживання. Суб'єктом власності на землю у той період виступала, як вважає автор, воєнно-дружинна знать, а відтак її форма визначається як «корпоративна власність воєнно-дружинної знаті» (с. 32). Запропонований ученим термін, більш вдало, ніж той, що існував досі, відбиває систему поземельних відносин у ранньосередньовічній Русі.

Проте у тій частині авторських роздумів, де йдеться про входження окремих племянних союзів східних слов'ян до складу поляно-руського союзу з центром у Києві, не можна беззастережно погодитися з тим, що вже в першій третині IX ст. влада київських князів поширювалась на західних сіверян, древлян, дреговичів і частину кривичів (с. 35). Ще за правління Аскольда та Діра у 60-х роках IX ст. їх влада, як засвідчують літописи, зосереджувалася лише в межах землі полян. Підкорення в'ятичів владі київського центру автор відносить до другої половини X ст. Однак відомо, що цей, віддалений від Середнього Подніпров'я кількадечним переходом, загублений в дрімучих приокських лісах племянний союз в'ятичів ще протягом багатьох десятиліть зберігав свою автономію. Так, навіть Володимир Мономах, який був київським князем у 1113—1125 рр., у своєму знаменитому «Повчанні» хвалився тим, що організував похід на в'ятичів.

Чимало цікавих спостережень міститься в рецензованій книзі щодо соціального та етнічного складу давньоруської дружини. Висвітлюючи соціальну структуру дружинного прошарку, його внутрішню ієрархію, автор всебічно проаналізував такі категорії, як бояри, вогнишани, гриді, пасинки, паробки тощо. Так, витоки боярства він знаходить у привілейованому прошарку дружини, що визначився в IX—X ст. Всупереч усталеним у вітчизняній історіографії положенням А. А. Горський доводить, що гриді не являли собою окремого прошарку, який займав проміжне становище між старшою і молодшою дружиною чи був одним з компонентів останньої. На його думку, це загальна назва молодшого дружинника, що була поширена здебільшого у північноруських землях. Віддаючи належне спостереженням ученого, разом з тим не можна беззастережно погодитися із запропонованим ним датуванням виникнення боярського вотчинного землеволодіння у XI ст. (с. 45). Очевидно, це твердження буде справедливим лише стосовно до південноруських земель, що в своєму економічному й соціальному розвитку випереджали інші регіони Русі.

Автор рецензованої праці переконливо доводить необґрунтованість поширеної у дореволюційній й подекуди реанімованої у сучасній історіографії думки про первісно норманську основу дружини. На основі аналізу свідчень писемних джерел і археологічних даних він встановив, що слов'янський компонент у складі останньої превалював над скандинавським. Отже, безпідставними виглядають твердження про організуючу роль дружинних ватаг варягів-русів у створенні основ Давньоруської держави. Варязькі найманці, безсумнівно, були в складі руського війська, проте загопи останніх не можна розглядати, як справедливо зауважує автор, власне давньоруською дружиною. А. А. Горський встановив також, що з середини XI ст., коли практика найму варягів на службу припиняється, давньоруський дружинний прошарок поповнювався тюркським елементом.

У книзі висвітлюється також правове становище дружинників, їх місце в апараті державної влади, визначаються шляхи формування вотчинного зем-

еволодіння дружинників. Однак недостатньо розкритим залишився сам механізм перетворення дружинної знаті у пануючий прошарок давньоруського анньофеодального суспільства. Варто було б детальніше показати також волюцію цієї знаті в XII—XIII ст.

Загалом же рецензована книга є помітним явищем в історіографії Давньоруської держави.

В. М. РИЧКА (Київ)